

Сердюк Л.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340+342

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Наукова стаття є спробою автора подолати існуючу в сучасній юридичній науці термінологічну та змістовну невизначеність конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи. На основі аналізу різних суджень учених щодо розуміння засад юридичної відповідальності розкрито зміст конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, а також з'ясовано, якою мірою ця основоположна ідея узгоджується з теорією конституційно-правової відповідальності.

Ключові слова: принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи, принцип особистого характеру юридичної відповідальності, принцип індивідуалізації покарання, принцип справедливості юридичної відповідальності, принцип доцільності юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Важливим аспектом теоретичної характеристики юридичної відповідальності є її принципи, тобто основоположні ідеї, незаперечні вихідні вимоги, якими керуються судові та інші юрисдикційні органи держави при визначенні виду та міри державно-владного впливу, що застосовується до правопорушників і дозволяє забезпечувати правопорядок у суспільстві [12, с. 336]. Аналіз юридичної літератури за темою дослідження свідчить про термінологічну та змістовну невизначеність конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, а також його певну неузгодженість з тими положеннями теорії конституційно-правової відповідальності, що стосуються суб'єктів, до яких застосовуються заходи державно-владного впливу за порушення приписів конституційно-правових норм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання конституційних принципів юридичної відповідальності постійно перебуває в центрі уваги вчених – теоретиків права, а також фахівців у галузі конституційного права.

Вагомий внесок у його розробку належить таким фахівцям у галузі права, як С. Алексєєв, С. Бобровник, Н. Ісаєва, А. Колодій, Н. Колосова, А. Кондратов, М. Краснов, В. Лазарєв, Л. Наливайко, В. Погорілко,

С. Погребняк, П. Рабінович, Ю. Ткаченко, В. Федоренко, Д. Шон та ін.

При підготовці цієї статті автор поставив за мету подолати існуючу в сучасній юридичній науці термінологічну та змістовну невизначеність конституційного принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи, а також з'ясувати, якою мірою ця основоположна ідея узгоджується з теорією конституційно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Оскільки система ідей про конституційно-правову відповідальність має узгоджуватись із теорією юридичної відповідальності, акцентуємо на тих її положеннях, які безпосередньо торкаються визначеного предмета дослідження.

Огляд загальнотеоретичної юридичної літератури, присвяченої юридичній відповідальності, свідчить про те, що по-перше, не всі вчені розглядають конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи як самостійний; по-друге, наявними є і відмінності у поглядах правників на зміст цієї основоположної ідеї.

Так, зокрема, М. Кельман та О. Мурашин у своєму підручнику «Загальна теорія права» окремий параграф присвятили основам юридичної відповідальності відповідно до Конституції України. Однією з найголовніших конституційних норм щодо відповідальності, на думку вчених, є ст. 61 Основного Закону, яка закріплює особистий характер відповідальності та заборону двічі притягати до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [2, с. 202].

Ми не ставимо під сумнів оціночного судження науковців з приводу ієрархії (найголовніша, головна, неголовна) згаданої конституційно-правової норми щодо юридичної відповідальності, проте вважаємо, що смисл ст. 61 Конституції України в частині характеру такої відповідальності є дещо відмінним від того, який вклав у нього законодавець. Ідея про індивідуальний характер юридичної відповідальності особи не є тотожною судженню про особистий характер такої відповідальності. Аргументом на підтвердження даного умовиводу вважаємо тезу про можливу двозначність терміно-поняття «особа», обсяг якого охоплює собою як фізичних, так і юридичних осіб. Зважаючи на цей факт, інтерпретатор не зможе уникнути двозначності при тлумаченні слова «особистий». На відміну від останнього, термін «індивідуальний» фактично обмежує дію цієї конституційно-правової норми категорією фізичних осіб.

Слід зауважити, що зміст вищезгаданого конституційно-правового припису інтерпретується М. Кельманом і О. Мурашиним у межах саме цієї парадигми. На думку вчених, особистий характер відповідальності означає, що особа відповідає лише за свою власну поведінку, на неї не може бути покладено відповідальність за дії інших осіб; аналогічно, інші особи не повинні відповідати за її вчинки. Однак батьки, – продовжують правники, – можуть нести відповідальність у разі вчинення їхніми неповнолітніми дітьми протиправних дій не за самі ці дії, а за нехтування своїми обов'язками щодо виховання дітей та контролю за їхньою поведінкою [2, с. 202].

Російський науковець Л. Морозова вважає, що принцип доцільності передбачає індивідуалізацію заходів стягнення або покарання залежно від тяжкості правопорушення, з урахуванням особистості правопорушника, його матеріального становища, обставин вчинення діяння [5, с. 347]. Таким чином, учений у непрямий спосіб фактично позбавляє цей принцип юридичної відповідальності права на самостійне існування.

Як невід'ємну складову принципу доцільності розглядають ідею індивідуалізації юридичної відповідальності В. Лазарєв та І. Сенякін. Зокрема, В. Лазарєв зазначає: «Необхідно пам'ятати про індивідуалізацію застосування заходів покарання залежно від конкретних обставин і тяжкості правопорушення, особистості правопорушника; можливі пом'якшення заходів покарання або взагалі незастосування останніх, якщо цілі юридичної відповідальності можуть бути досягнуті іншим шляхом» [7, с. 498].

У свою чергу, І. Сенякін стверджує, що доцільність юридичної відповідальності означає сувору індивідуалізацію каральних заходів залежно від тяжкості вчиненого правопорушення, властивостей особистості порушника, обставин вчинення правопорушення [10, с. 599].

Як тотожний ідеї справедливості розглядає принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи П. Рабінович. На переконання правника, засада справедливості (або індивідуалізації) передбачає відповідність обраного в межах закону заходу відповідальності негативній соціальній характеристиці конкретного правопорушника [9, с. 151].

Складовою принципу справедливості вважає досліджувану нами ідею юридичної відповідальності С. Погребняк. На думку вченого, індивідуальний характер юридичної відповідальності означає, що за вчинене правопорушення має відповідати особа, яка його вчинила [8, с. 26].

Доволі поширеним є підхід до інтерпретації вченими досліджуваного нами принципу в аспекті таких різновидів юридичної відповідальності, як кримінальна та адміністративна. Зокрема, в підручнику з теорії держави і права за редакцією Ю. Ведернікова відзначається той факт, що принцип індивідуалізації юридичної відповідальності наочно реалізується через нормативно-правові приписи, закріплені в ч. 3 та 5 ст. 29 КК України («Кримінальна відповідальність співучасників»). Відповідно до цих положень можливою є різна відповідальність співучасників, у тому числі організатора, підбурювача та пособника, з одного боку, та виконавця – з іншого. Обставинами, що зумовлюють таку різницю, є:

- 1) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину;
- 2) розходження у змісті умислу співучасників щодо обставин, які обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця;
- 3) неохоплення змістом умислу співучасників, вчиненого виконавцем [12, с. 336].

У підручнику із загальної теорії права за редакцією М. Козюбри принцип індивідуалізації юридичної відповідальності розкривається через макси-

мальну персоніфікацію виду та міри відповідальності, тобто її залежність від характеру конкретного діяння та характеристики конкретної особи, яка вчинила діяння. Передусім це стосується визначення ступеня суспільної небезпеки діяння та особи, можливості відшкодувати заподіяну шкоду, наявності в особи пом'якшуючих або, навпаки, обтяжуючих провину обставин тощо. Лише з урахуванням цих та інших обставин у комплексі можна визначати вид та міру покарання, можливість відстрочення покарання або звільнення від юридичної відповідальності [1, с. 307].

Вживане вченими в аналізованому тексті терміно-поняття «покарання» є прямим підтвердженням того, що йдеться саме про кримінальну відповідальність, адже лише вона передбачає застосування до фізичних осіб, винних у вчиненні злочину, кримінальних покарань.

Схожу термінологію для словесного позначення досліджуваного нами принципу юридичної відповідальності вживає С. Бобровник, щоправда інтерпретація цієї основоположної ідеї з усією очевидністю виходить за межі положень теорії кримінальної відповідальності, а також не обмежується правозастосовною діяльністю. Як стверджує вчений, індивідуалізація покарання надає можливість забезпечити покладення відповідальності на винну особу та несення цієї відповідальності нею особисто. Реалізація цього принципу, як наголошує правник, зумовлює необхідність персонального визначення суб'єктів правопорушення, нормативного закріплення переліку обставин, що полегшують і обтяжують відповідальність, та чіткого визначення правового статусу всіх суб'єктів права [11, с. 510].

У науково-практичному коментарі до Конституції України, підготовленому під егідою Академії правових наук України, зазначається, що ч. 2 ст. 61 закріплює принцип індивідуалізації юридичної відповідальності правопорушника. Цей принцип знайшов своє відображення в галузевому законодавстві. Так, ч. 1 ст. 65 КК України передбачає, зокрема, що суд при призначенні покарання особі, винній у вчиненні злочину, враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Згідно з ч. 2 ст. 33 КУпАП при накладенні адміністративного стягнення враховується характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність [3, с. 298].

Аналіз вищевикладеного дає підстави для таких проміжних висновків щодо досліджуваного нами конституційного принципу юридичної відповідальності в частині термінологічної коректності його формулювання та змістовного наповнення:

1) зважаючи на конституційну визначеність принципу, закріпленого в ч. 2 ст. 61 Основного Закону Української держави, за яким *юридична відповідальність особи має індивідуальний характер*, вважаємо методологічно некоректними, а отже неприйнятними, інші словесні формулювання цієї ідеї, що не тотожні їй, як от *«особистий характер відповідальності»* або *«індивідуалізація покарання»*;

2) ми не заперечуємо об'єктивного і необхідного зв'язку досліджуваної нами основоположної ідеї юридичної відповідальності з такими її принципами, як доцільність і справедливість, однак вважаємо обґрунтованою тезу про відносну автономність принципу індивідуалізації юридичної відповідальності особи – головним чином, через його конституційне закріплення;

3) інтерпретація вченими ідеї індивідуалізації юридичної відповідальності особи здійснюється, в основному, в аспекті кримінальної та адміністративної відповідальності фізичної особи, адже виключно вона визнається суб'єктом злочину і, як правило, є суб'єктом адміністративного правопорушення. Саме тому правники наголошують на необхідності індивідуалізації заходів стягнення і покарання, врахуванні ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, особистості правопорушника, обставин, які пом'якшують або обтяжують його провину, тощо.

Принагідно зазначимо, що центральним у контексті проблематики не лише цієї статті, але й усієї теорії конституційно-правової відповідальності, є питання її суб'єктів. Так, В. Кравченко з цього приводу зауважує, що досить поширеними є спроби звести коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності лише до органів державної влади та їх посадових осіб [4, с. 34].

Наочним підтвердженням висловленої тези є погляд В. Погорілка та В. Федоренка на суб'єктів конституційно-правової відповідальності. Вчені до особливих ознак цього виду юридичної відповідальності відносять особливе коло її суб'єктів, що є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. Суб'єктами конституційно-правової відповідальності може бути виключно орган публічної влади або його посадова особа (об'єднання громадян, державні органи й органи місцевого самоврядування). Людина та громадянин, на думку вчених, не наділені конституційною деліктоздатністю. Навіть порушення людиною конституційних обов'язків, вважають правники, є підставою адміністративної, кримінальної чи цивільної відповідальності в конституційному праві, але не конституційно-правової [6, с. 91].

Як переконує В. Кравченко, коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності є набагато ширшим – до нього можна віднести також органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадян України, іноземних громадян та апатридів [4, с. 34]. Ми також поділяємо цю думку вченого і вважаємо її достатньо аргументованою.

Висновки. Принцип індивідуалізації юридичної відповідальності особи, що знайшов своє формальне закріплення в ч. 2 ст. 61 Основного Закону Української держави, узгоджується з концепцією конституційно-правової відповідальності лише в частині індивідуальних суб'єктів конституційного права, тобто громадян держави, іноземних громадян і апатридів, які володіють конституційною деліктоздатністю і до котрих можуть бути застосовані санкції конституційно-правових норм за вчинення конституційного делікту.

Бібліографічні посилання

1. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 392 с.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами) : підручник. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.
3. Конституція України : Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Вид-во “Право”; К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 808 с.
4. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. / Кравченко В. В. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
5. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник / Морозова Л. А. – М. : Юрист, 2002. – 414 с.
6. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2007. – 344 с.
7. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
8. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Х. : Право, 2014. – 348 с.
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами : навч. Посібник / Рабінович П. М. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
10. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 776 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
12. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – 2-є вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015 ; Ліра ЛТД. – 468 с.

Сердюк Л.Н. Конституционный принцип индивидуализации юридической ответственности лица в аспекте теории конституционно-правовой ответственности. Научная статья является попыткой автора преодолеть существующую в современной юридической науке терминологическую и содержательную неопределённость конституционного принципа индивидуализации юридической ответственности лица. На основе анализа разных суждений учёных относительно понимания основ юридической ответственности автором раскрыто содержание конституционного принципа индивидуализации юридической ответственности лица, а также выяснено, в какой мере эта основополагающая идея согласуется с теорией конституционно-правовой ответственности.

Отмечается, что принцип индивидуализации юридической ответственности лица, закреплённый в ч. 2 ст. 61 Основного Закона Украинского государства, согласуется с концепцией конституционно-правовой ответственности лишь в части индивидуальных субъектов конституционного права, то есть граждан государства, иностранных граждан и апатридов, которые владеют конституционной деликтоспособностью и к которым могут быть применены санкции конституционно-правовых норм за совершение конституционного деликта.

Ключевые слова: принцип индивидуализации юридической ответственности лица, принцип личного характера юридической ответственности, принцип индивидуализации наказания, принцип справедливости юридической ответственности, принцип целесообра-

Serdyuk L. M. Constitutional principles of individualization of legal liability of a person in aspect of theory of constitutional and legal liability. The scientific article is the author's attempt to overcome current in modern legal science terminological and content uncertainty of the constitutional principle of individualization of legal liability of a person.

Based on the analysis of various judgments of scientists as to understanding of the principles of legal liability, the author came to the following interim conclusions concerning the studied constitutional principle of the legal liability in terms of terminological correctness of its wording and content:

1) taking into account the constitutional certainty of the principle enshrined in p. 2, Art. 61 of the Basic Law of the Ukrainian state, under which the legal liability of a person has an individual character, we consider it methodologically incorrect and, therefore, inadmissible other verbal formulations of this idea that are not identical to it, such as "personal nature of liability" or "individualization of punishment";

2) We do not deny an objective and necessary connection of the studied fundamental idea of legal liability with such its principles as appropriateness and fairness, but we consider it to be reasonable the thesis about the relative autonomy of the principle of individualization of legal liability of a person mainly through its constitutional recognition;

3) interpretation by scholars of the idea of individualization of legal liability of a person is carried out mainly in the aspect of criminal and administrative liability of a person, because only a person is recognized as a subject of a crime and as a rule, a person is the subject of an administrative offense. That is why lawyers emphasize the need for individualization of penalties and punishment, taking into account the severity of the offense, personality of an offender, the circumstances mitigating or aggravating his/her guilt.

It is noted that the principle of individualization of legal liability of a person that was officially consolidated in p. 2, Art. 61 of the Basic Law of the Ukrainian state is consistent with the concept of constitutional and legal responsibility only in terms of individual subjects to constitutional law, that is, citizens of the state, foreign citizens and stateless people who own constitutional ability to be responsible for committed wrongs and to whom sanctions of constitutional and legal norms for committed constitutional offense can be applied

Keywords: *principle of individualization of legal liability of a person, principle of personal nature of legal liability, principle of individualization of punishment, principle of fairness of legal liability, principle of appropriateness of legal liability.*

Надійшла до редакції 26.01.2017